

ÖSSZEFOGLALÁS

A szerző ismerteti 45 kivégzett szlovén hazafi 1941 és 1944 között írt búcsúlevelének tartalomelemzését. Az elemzés rámutat a szövegek sajátosan homogén szerkezetére és tartalmára. Az alkalmazott módszer 18 változó tükrében írja le a levelek jellegzetességeit. Ezek közül kiemelkedik a büntudat és szeretet paradox dominanciája, amit a szerző a modern identitáselméletek tükrében kísérel meg értelmezni. A cél olyan következtetések levonása, mely érthetőbbé teszi a meghalni kényszerülő és a közösség kapcsolatát.

ABSTRACT

The author presents the content-analysis of 45 leave-taking notes, written by Slovene patriots, executed among 1941 and 1944. The analysis accentuate the structural and substantial homogeneity of those texts. The research – method applies 18 variables to reflect the particular elements of the leave-taking letters. It seem, that the most dominant facts are the reflected feelings of guilt and love. The author interprets the significance of those feelings from the viewpoint of the contemporary identity concepts. The research tends to introduce some conclusions, which makes more clear the understanding of the relationship between community and person, who is passing away.

A búcsúlevelekkel kapcsolatos eddigi tudományos tevékenység gyakorlatilag az öngyilkosok ill. öngyilkosságot megkíséreltek írásműveinek elemzésére korlátozódott. (O'Donnell, 1993; Osváth, 1996) Az ilyen jellegű kutatások a '60-as és '70-es évek táján élték fénykorukat. A Shneidman és Farberow (1957) által felvezetett koncepciók kezdetben nagy reményekkel kecsegtettek, azonban az elmúlt évtizedek során egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a felvetődött szuicidológiai kérdésekre az öngyilkosok által hátrahagyott szövegekkel kapcsolatos kutatások csak igen korlátozott mértékben képesek releváns válaszokat szolgáltatni.

Magyarországon az öngyilkosok által létrehozott szövegekkel behatóan (így az öngyilkosok feljegyzéseivel is) Kézdi Balázs (1986, 1990, 1994, 1995) foglalkozott a '80-as és '90-es években. Nevéhez fűződnek azok a koncepciók, melyek a szuicid - szövegek sajátos jellegzetességén, a tagadáson alapulnak. A '90-es években Fekete Sándor (1996) járult hozzá az öngyilkos - szövegek transzkulturális jellemzőinek feltárásához, melyek megerősítették a magyar szuicidium - jelenség szoros összefüggését a tagadás gyakori szövegbeli előfordulásával.

A hozzáférhető szakirodalomban és az adatbázisokban mindeddig nem bukkant fel olyan közlemény, mely egyéb búcsúlevelekkel, tehát nem öngyilkos ill. öngyilkosságot megkísérlő személyek hátrahagyott szövegeinek elemzésével foglalkozna.

Szlovén öngyilkosok hátrahagyott írott szövegeinek feldolgozása kapcsán (Oravecz, 1998) merült fel bennem a gondolat, hogy „kontroll mintaként” olyan búcsúleveleket vessek tartalomelemzés alá, melyeket a II. világháború során halálraítélt és kivégzett szlovén hazafiak írtak, közvetlenül haláluk előtt. Ilyen jellegű szövegek gyűjteménye ugyanis Szlovéniában immár a '70-es évektől hozzáférhető, mint sajátos munkásmozgalmi és kultúrtörténeti dokumentum.

Tekintettel a szövegek megalkotásának időpontjára és körülményeire, azok igencsak alkalmasnak tűntek a szlovén szuicid - szövegekkel való összehasonlításra. A két minta viszonyítása azonban nem csak a szuicid - szövegek sajátosságairól szolgáltatott fontos bizonyítékokat, de az alkalmazott szövegelemző módszer meglepő módon olyan adatokat is felszínre hozott, melyek lehetőséget teremtettek a hazafiak búcsúleveleinek tudományos igényű értelmezésére is. (Oravec 1998) Jelen tanulmányom csupán ezen összefüggések feltárására és értelmezésére korlátozódik.

Az alkalmazott tartalomelemzés mintáját 45, véletlenszerűen kiválasztott II. világháborús búcsúlevél képezte, melyeket 1941 és 1944 között írtak halálraítelt szlovén hazafiak. Az alkalmazott kutatási módszer a diszkurzív szemiotika és a szemantika tradícióján alapszik és tartalmazza azokat a módszereket, melyek valamiféle alkalmazhatóságot mutattak a szuicid – szövegek sajátosságainak feltárása terén. Így alakult ki egy 18 változót tartalmazó kódrendszer, mely az alkalmazás során nagyfokú relevanciát mutatott a feldolgozott mintákra vonatkozóan.

1. Kijelentések száma; 2. Szavak száma; 3. Címzett megléte; 4. Felelősség a történésekért; 5. Búcsúfrázis jelenléte; 6. Aláírás megléte; 7. Utasítás a temetéssel, hagyatékkal ill. a holttest lelőhelyével kapcsolatban; 8. Érzelmek kifejezése (bűntudat, szeretet, bánat, félelem, szorongás, szégyen, harag, fájdalom, egyéb); 9. Azon kijelentések száma, melyek a szerzőre vonatkoznak; 10. Azon kijelentések száma, melyek a címzetre vonatkoznak; 11. Azon kijelentések száma, melyek a címzett és a szerző viszonyát fejezik ki; 12. A tagadások száma; 13. Azon kijelentések száma, melyek egy harmadik személyre vonatkoznak; 14. Vallási jellegű tartalmat hordozó kijelentések száma; 15. Pozitív ill. 16. negatív önreflexió; 17. Pozitív ill. 18. negatív reflexió (másra vonatkozó)

Az alkalmazott kutatási módszer az alábbi eredményeket szolgáltatotta:

Strukturális sajátágok: A második világháborús hazafiak búcsúlevelei átlagban 85 szót tartalmaznak, ami azt jelenti, hogy azok kéziratban egy fél írólapnyi szöveget tesznek ki. Érdekes, hogy azon búcsúlevelek, melyek a megszállók cenzúráját megkerülve jutottak ki a börtönökből, terjedelmüket tekintve nem mutatnak jelentősebb eltéréseket. A legtöbb írás 30-60 szót tartalmaz, és a „szórás” inkább felfelé mutat.

A búcsúlevelek mintájának diszkurzív homogenitásáról alkotott intuitív benyomást igazolni látszanak azon adatok, melyek a strukturális jellemzőkre vonatkoznak. Így pl. mindössze egy búcsúlevél nem tartalmaz megszólítást ill. nem utal a címzetre. A többi szöveg 44%-ában a megszólítás egy személyre, 53%-ban pedig több személyre vonatkozik. Hasonlóképpen a búcsúlevelek 95 százaléka tartalmaz valamiféle búcsú kijelentést vagy elköszönést kifejező frázist és szinte mindegyik a szerző aláírásával zárul.

Tartalmi aspektus: A homogenitás nem csupán a struktúra jelentéseiben fejeződik ki, de bizonyos tartalmi elemekben is. Így pl. a búcsúlevelek nem tartalmaznak információkat a temetésre vonatkozóan és csak kb. a szövegek 1/3-a hordoz olyan információkat, melyek a szerző valamiféle hagyatékának sorsával foglalkoznak.

A búcsúlevelekben azonosított érzelmi jellegű tartalmak javarészt (64%) két érzelm kifejeződésére korlátozódnak. Ezek a bűntudat (42%) és a szeretet (22%). A búcsúlevelek 13%-ban nem voltak fellelhetőek emocionális jellegű tartalmi elemek.

A bűntudat és szeretet értelmezhetőségéhez nagyban hozzájárulnak azon adatok, melyek a búcsúlevelekben fellelhető reflexív és autoreflexív kifejezések jellegére vonatkoznak. A búcsúlevelek egyharmada (35%) nem tartalmaz önreflexióként interpretálható kijelentést. Ugyanakkor meglepő a negatív jellegű önreflexív vonatkozások 40%-os arányszáma. A más személyekre (legtöbbször a címzettek) vonatkozó kijelentések csak a szövegek egynegyedében (25%) nem lelhetőek fel. A negatív reflexív kijelentések arány (4%) elenyésző a címzetre/címzettek vonatkozó pozitív jellegű reflexív kijelentések arányszáma mellett (68%).

A hazafiak által írt búcsúlevelek közel felében (42%) azonosíthatóak olyan kifejezések, melyek a vallásos hitrendszerhez kapcsolódnak és a szövegek 62%-ban lelhetőek fel a halálra, meghalásra, a kivégzésre vonatkozó közvetlen kifejezések.

A fenti adatok alapján könnyűszerrel felvázolható egy átlagos búcsúlevél szerkezete és tartalma. Az elemzett szövegek java része csupán kismértékben tér el ezen „mátrixtól”. A levél megszólításában általában a legközelebbi családtag/családtagok szerepelnek. A megszólító frázis szerves részét alkotják a megszólítottra vonatkozó pozitív jelzők. (pl. „Drága édesanyám”) A szöveget búcsúfrázis zárja, mely tartalmazhat vallásos elemeket is. („Isten áldjon benneteket”, vagy „Imádkozzatok érettem”) Az aláíráshoz alkalmanként fűződhet egy-két kifejezés, mely a szerző és a megszólított közötti viszonyt értelmezi ill. hangsúlyozza. A megszólító és búcsúfrázis között helyezkedik el a harmadik, a búcsúlevél központi része. A búcsúlevelek ezen részét egyaránt alkotják olyan kijelentések, melyek jobbra informatív jellegűek, de ezekkel szinte azonos arányban fordulnak elő „udvariasságot” (politeness) kifejező kijelentések is. Egyébként a búcsúlevelekben szinte azonos arányban fordulnak elő a megszólítottakra ill. a szerzőkre vonatkozó kijelentések és kb. a kijelentések egyharmada foglalkozik a közöttük levő viszonyal.

Az informatív jellegű kijelentések közé sorolhatóak azok, melyek tájékoztatják a megszólítottat/megszólítottakat a halálítéletről és a szerző közelgő halálának tényéről. Általában ez a kijelentés indítja el a szöveg narratív folyamatát, mely aztán általában két irányban fejtődik ki. Az egyik történet a halál, a meghalni kényszerülés ténye köré szerveződik. A halálraítéltek a halált úgy kezelik, mint a sors akaratát, teljességben belenyugodva a megváltoztathatatlanba. („Egyszer úgyis mindenki meghal”.)

A túlvilágba vetett hit nem úgy jelenik meg, mint a mennyország („az a jobb világ”) képzelet, de gyakran manifesztálódik, mint az elhunyt családtagokkal való (túlvilági) találkozás (integráció) lehetősége.

A másik narratíva a hozzátartozókkal és más fontos személyekkel való viszony taglalása köré szerveződik. A rendelkezésre álló adatokból következik, hogy a halálraítéltek önmagukról meglehetősen rossz véleménnyel voltak s ennek oka mindenekelőtt a szeretett személyeknek okozott szenvedésben keresendő. Erre utalnak azon jelentős érzelmi tartalmak is, melyek a büntudatot és a szeretetet fejezik ki. A szerzők gyakran mutatnak megbánást és egy-két esettől eltekintve nem hártják át a felelősséget másokra. A megbánást követően gyakran kérik szeretteiket, hogy bocsássák meg bűneiket és őrizzék meg őket emlékeikben. Gyakori motívum az utolsó találkozásra, személyes búcsúra való igény kifejezése a halálraítéltek részéről. Előfordul azonban az is, hogy azonosulnak a végső kítaszíttottsággal és elhárítják a hozzátartozókkal való közösséget.

A búcsúleveleket alkotó kijelentések 19%-ában azonosítható valamiféle tagadásra alkalmas kifejezés, amely jelentősen alatta marad a szuicid szövegben identifikált negációk (31%) arányszámának. A tagadás sajátos helyet foglal el a búcsúlevelekben. A szerzők egyrészt tudatják a megszólított személyekkel, hogy tudatában vannak a nekik okozott szenvedésnek, és tagadják, hogy ezt szándékosan tették volna. Másrészt pedig tagadják a gyászra való érdemesültséget és gyakran az önnön szenvedésüket is.

A búcsúlevelek kb. egynegyedében jelen vannak a végrendekezés elemei is. A végrendelet mai szemmel nézve csupán szimbolikus jellegű, hiszen gyakorlatilag elenyésző értéket képező tárgyról van szó. Így aztán a történet inkább tűnik a búcsúzás – megbánás – megosztás metaforikus kifejeződésének. Gyakori ugyanis, hogy a végrendekezés összefonódik a búcsúzással ill. akár helyettesítheti is azt. A végrendelet narratívája azonban nem csak az ingóságok szétosztásáról szól, de nem ritkán tartalmaz bizonyos intelmeket is, mindenekelőtt a gyermekek nevelésére vonatkozóan.

A tipikus búcsúlevél a búcsúzást kifejező „bekezdéssel” folytatódik, és a búcsúfrázissal zárul le, mely gyakran megerősíti a már előbb kifejezett szeretet ill. hovatartozás igényt. A búcsúzás jelentősen terjedelmes, kiterjed a közvetlen és szélesebb rokonságra, a falubeliekre, de a barátokra, ismerősökre is. Számtalant közölük a szerző név szerint is megemlíti.

A búcsúlevelek szerkezeti és tartalmi összefüggései több szempontból is izgalmas interpretációs alapanyagot jelentenek. A legfontosabb kérdés mindenképpen az, hogy vajon miért is

írnak az emberek búcsúleveleket és hogy mi is az implicit jelentése ezen írásoknak ?

Amint az már megemlítésre került, a halálraítélt hazafiak búcsúlevelei tartalmi és szerkezeti szempontból egyaránt meglepően homogének. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a búcsúlevelek valójában meglehetősen egyértelmű céllal íródtak és meglehetősen azonos szerepet töltenek be. Úgy tűnik, hogy a búcsúlevelek értelmezésének kulcsát a halálraítélt hazafiak által kifejezett büntudat, a „bűnösség” és „vétkesség” vállalása jelenti. Hamar kiderül ugyanis, hogy a halálraítéltek az adott szociokulturális körülmények között csupán három lehetséges identitás között választhattak. Ezek: a „hős”, az „áldozat” és az „áruló”. A búcsúlevelekben azonban csak az előbbi két identitás diszkurzív megnyilvánulásai lelhetőek fel, és az áldozat „fabulájában” gyakran megjelenik a „vétkes” és a „bűnös” is. A már ismertetett magas negatív autoreflexiók mutató igazolni látszik a hazafiak gyakori identifikációját a „vétkes”, a „bűnös” felkínált identitásával.

A búcsúlevelek mellékleteként publikált életrajzi adatok alapján összegezhetjük, hogy a hazafiak (egy-két értelmiségitől eltekintve) jobbára munkás- ill. paraszti sorban élő, viszonylag fiatal férfiak voltak, akik javarészt falvakban és kisvárosokban éltek.

Habár az ellenállási mozgalom Szlovéniában egyértelműen a kommunista párt vezetése alatt állt, a rendelkezésre álló biográfiai adatok szerint a hazafiak java része nem volt tagja a kommunista pártnak. Hozzávetőlegesen megítélhető, hogy a tanulmány mintáját képező hazafiak ellenállósága nem terjedt ki fegyveres tevékenységre, tehát egy-két egyéntől eltekintve nem voltak partizánok ill. „városi ellenállók”. Tevékenységük leginkább logisztikai jellegű volt és „bűnük” semmiképpen sem állt arányban a megszállók által kiszabott büntetéssel. A hazafiak halállal való büntetése a megszállók megtorló taktikájának részét alkotta egy-egy sikeres partizánakció kapcsán. A hazafiak tehát valójában mint tűszok kerültek kivégzésre. Így tehát az ellenállóság, mint az identitásteremtés tényezője gyakran csak a megszállók által kimondott szankció eredményeként jelenik meg. Az ellenálló identitás pedig mintegy előfeltétele a „hős”, „áldozat”, „bűnös” lehetséges identitások megjelenésének.

A „bűn” csak látszólag jelenik meg a börtön, Gestapo stb. viszonylatában. A búcsúlevelek ugyanis mindenekelőtt a halálraítéltek és a közösség viszonyának dokumentumai. A „bűn” nem a megszállókkal szemben követtetik el, de a családdal, a közösséggel szemben. A hatalommal (a megszállókkal) való szembeszegülés, a hazafiság, az ellenállókkal való együttműködés ugyanis a búcsúlevelek tanulsága alapján nem tekinthető konform magatartásnak, azaz közösségi értéknek. A közösség hitrendszerében rejlő túlélési stratégiának sokkal inkább megfelel a megalkuvó, alkalmazkodó kollektív magatartás. (Ugyanis a hatalom, a seregek jönnek-mennek, de a föld megmarad és a lakosság túlél, de csak akkor, ha nem ártja bele magát a politikába.) Hasonló kollektív magatartás ismerhető fel a varsói gettólakók elbeszéléseiben is. (Krall, 1981) Így tehát az ellenállóvá minősített individuum azonosul a közösségi diskurzusban felkínált egyetlen lehetséges identitással, a deviáns mássággal, mint identitásteremtő kerettel. A kirekesztés – idegenné tevés igen fontos közösségi mechanizmus, amelynek célja a közösségen belül támadt tenziók csökkentése és a közösség koherenciájának megóvása. (Gans, 1997)

A hősi halottság jövőbeli perspektívája (az emlékezetben tartás, utcanévek, lenini halhatatlanság) igen fontos ikonográfiai eleme a háború utáni bolsevik kultúrának. A megemlékezés, emléken tartás, megőrzés azonban kétségtelenül túlmutat ezen a sajátos tradíción és a halállal kapcsolatos narratívák fontos elemét képezi. Az élők és holtak narratívái között tehát elmosódik a kapcsolat.

Az ellenállási mozgalomba nem integrált búcsúlevélírók a levelekből származó adatok alapján képtelenek identifikálódni a „valódi ellenállók” identitásával, ill. az a mögött fellelhető kommunista ideológiával. Számukra az egyetlen lehetséges út a közösséggel, ill. a család kollektív identitásaival való integráción keresztül vezet.

Ha az ellenállóságból következő deviáns másság egyfajta „szétkapcsoltság” (múlttól, közösségtől) következménye, akkor a búcsúlevél célja olyan kapcsolatot teremteni, mely hozzásegít

az individuális és a közösségi Self integrációjához, biztosítva egy olyan személyes narratíva létrejöttét, mely integrálja a múltbeli és jelen, a személyes és kollektív tartalmakat és jelentéseket.

Mivelhogy a halálról csak olyan koherens szövegben lehet beszélni, mely a meghalni készülőnek biztosítani tudja a személyes és kollektív narratívák megfeleltetését, a személyes múlt integrációját és a közösség jövőjén keresztül való individuális túlélés diszkurzív lehetőségét, egyértelmű a közösség által felkínált lehetséges identitással való azonosulás szükségessége ahhoz, hogy meg lehessen halni és túl lehessen élni.

Irodalom

GANS E. (1997): Victimage and Virtual Inclusion - Chronicles of Love and Resentment No. 120: Online Journal

KÉZDI B. (1986): Kódolási útmutató. Kézirat

KÉZDI B. (1990): Öngyilkosság, nyelvi kommunikáció, kultúra. Disszertáció, 1990

KÉZDI B. (1994): Önpusztítás és lelki egészség V.: Devianciák Magyarországon. Közélet, 1994

KÉZDI B. (1995): A negatív kód. Kultúra és öngyilkosság. Pécs, Pannónia könyvek

KRALL H. (1981): Egy lépéssel az Úristen előtt. Európa kiadó

O'DONNELL I., FARMER R., CATALAN J. (1993): Suicide Notes. British Journal of Psychiatry 163, 45-48

ORAVECZ R. (1998): On the Content of the Suicide Notes and the Leave - Taking Notes of Patriots, Executed at the Time of the W.W.II. Kézirat (publikáció alatt)

OSVÁTH P. – FEKETE S. – TIRINGER L. (1996): Szuicidium és szöveg. Szenvédélybetegségek, IV. évf. 1. sz., 5-13

SHEIDMAN, E. – FARBEROW, N. (1957): „Clues to suicide” New York Mc Graw – Hill